

УДК: 811.111-133”15” Спенсер

Щербина Марина
(Кам'янське)

Поет-вигнанець за часів Шекспіра: випадок Едмунда Спенсера

Аналізуючи творчість Едмунда Спенсера, автор статті розглядає мотив вигнання в житті цього англійського ренесансного «поета поетів». Численні алюзії й відверті натяки на певні історичні події, постаті, політичні реалії та соціальні колізії елизаветинської доби, що містяться в його творах, прояснюють ставлення Е. Спенсера до теми вигнання, якого він особисто зазнав після написання славнозвісної «Королеви фей» (“The Faerie Queene”). Місцем свого екзилу поет обрав Ірландію, де згодом знайшов кохання і прихисток від ударів долі.

Після закінчення Пембрук-Холу у Кембриджі Спенсер два роки прослужив у лорда Грея, а потім розпочав самостійну кар'єру на півдні Ірландії у Манстері. Йому поталанило одержати маєток і землю біля Корка та увійти до кола великих землевласників, що дозволило поступово звільнитися від посадових обов'язків. Увесь цей час Е. Спенсер працював над поемою «Королева фей», рукопис якої відомий державний діяч і впливовий придворний Волтер Релі, котрий мешкав тоді у Манстері, запропонував показати королеві Єлизаветі І.

Разом із В. Релі він повернувся до Лондона через дев'ять років після того, як покинув його. Це було дев'ять довгих років екзилу, але за цей час Е. Спенсер призвичаївся до життя в Ірландії, майже зріднився з нею. Щоб висловити вдячність своєму благодійнику Волтеру Релі, він написав поему під назвою «Повернення Коліна Клаута» (“Colin Clout's Come Home Again”).

Ключові слова: Едмунд Спенсер, мотив вигнання, «Повернення Коліна Клаута», Волтер Релі, екзил, Ірландія.

Одним із найвизначних англійських поетів доби Відродження справедливо вважається Едмунд Спенсер,

I. Історико-літературний процес

якому національна літературна традиція завдячує появою оригінального версифікаційного феномену (спенсерової строфи), помітним оновленням жанрового діапазону та ідейно-концептуального простору поезії, а також унікальним поєднанням античних, середньовічних і ренесансних тенденцій. Ще за часів життя його називали «князем поетів», а у 1591 році за поему «Королева фей» він був удостоєний високого звання Поета-лауреата.

Актуальність статті визначається пошвавленням наукового інтересу українських ренесансознавців до постаті Едмунда Спенсера (Л. Привалова, І. Білоконенко, С. Ніколаєнко та ін.), а також потребою прояснення певних моментів у біографії й творчості «поета поетів».

Мета публікації полягає у з'ясуванні своєрідності художнього втілення мотиву вигнання в творчості Е. Спенсера, яка розглядається в широкому соціокультурному контексті англійського Ренесансу.

Наукова новизна статті полягає в тому, що вона є першою в українському ренесансознавстві спробою інтерпретації теми екзилу в творчості видатного англійського поета Едмунда Спенсера.

Творча спадщина Е. Спенсера, чие ім'я стоїть в одному ряду з іменами таких геніальних майстрів слова, як Дж. Чосер, К. Марло, В. Шекспір, органічно вписується у літературний контекст англійського Ренесансу – «золотої доби» в історії культури Великої Британії. При цьому серед авторів «першого ряду», які йшли в авангарді елизаветинської поезії, Е. Спенсер, на жаль, і досі залишається одним із найбільш загадкових персонажів. Зв'язки художнього мислення цього поета з естетичними традиціями тогочасся, характер кореляції ідейно-змістових концептів його поетичного універсуму із соціокультурним контекстом епохи, його внесок у структурування особливої фігуративної поетичної мови

єлизаветинців – усе це досі потребує більш ґрунтовного осмислення і системного аналізу.

Дослідники одноставні в тому, що творчість Е. Спенсера, яка яскраво віддзеркалює істотні процеси історії та літератури Англії XVI ст., є багатогранною, різножанровою і надзвичайно оригінальною в поетологічному аспекті. Едмунд Спенсер – один із найяскравіших представників англійського Ренесансу, біографія і творчість якого відбивають найсуттєвіші риси цієї складної та щедрої на художні здобутки епохи. Як і більшість його сучасників, Спенсер пройшов нелегкий шлях обдарованої людини, зазнавши і стрімких злетів, і болючих розчарувань, і гучної слави, і принизливої бідності.

Створення літературного портрета Е. Спенсера – завдання, розв'язання якого може бути успішним лише за умов поєднання біографічного методу (Ш. Сент-Бев, А. Моруа, І. Тен, Г. Брандес, Р. де Гурмон, Ю. Айхенвальд) з елементами методології «нового історизму» (С. Грінблат, Л. Монроз, К. Гірц), що дозволяє визначити в текстах прикмети реальності та показати взаємовплив тексту і контексту, творів і дійсності. На думку С. Грінблата, «формування авторського «я» неодмінно перетинає межі між створенням літературних персонажів і формуванням власної особистості, між формуючим впливом з боку зовнішніх сил і спробами формувати чужі «я»»¹.

Доволі симптоматичним є той факт, що сам автор «Королеви фей» приділяв надзвичайно велику увагу свідомій активності індивідуума, спрямованій на самовдосконалення. Показовою в цьому сенсі є метафорично влучна декларація життєвої мети, яку поет

¹ Грінблатт С. Формирование «я» в эпоху Ренессанса: от Мора до Шекспира / С. Грінблатт / Пер. с англ. Г. Дашевского – НЛЮ. 1999, – № 35. – С. 39.

I. Історико-літературний процес

вкладає в уста одного із своїх персонажів. «У кожного людського “я” є (ціль – **М. Щ.**) сформувавши стиль свого життя» (“... in each man selfe, – said Calidore, – it is, to fashion his own lyfes estate”)².

Тож можна припустити, що для Спенсера, як і для більшості гуманістів, морально-духовний розвиток виявляється тим життєвим імперативом, який визначає магістральні напрямки як світоглядних пошуків, так і творчої еволюції. Про успішність реалізації Спенсерового проекту формування його власного «я» свідчить незаперечний авторитет поета серед сучасників і тривала слава у нащадків. «До цього джерела (творчості Спенсера – прим. **М. Щ.**), – писав Ричард Олдінгтон як укладач антології англійської поезії, – припадали всі: від Шекспіра до Мільтона й Драйдена, від Кольриджа, Вордсворта й Кітса до Арнольда й Свінберна»³. Якби не було Шекспіра, то час, який закінчив розвиток літератури Відродження, можна було б назвати добою Спенсера.

Едмунд Спенсер (1552?–1599) народився в східному Лондоні, у Смітфілді в сім'ї бідного кравця. Точна дата народження невідома, навіть рік дослідники визначають, спираючись на опосередковані відомості. Так, у сонеті LX сам автор, зокрема, говорить про те, що писав його у віці сорока одного року. Опублікований на початку 1595 року цикл сонетів «Аморетті» («Amoretti»), як зауважується на титульній сторінці, був «написаний незадовго до цього» («written not long since»), тобто в

² *Spenser E. The Works. Baltimore / E. Spenser / Vol. 1: The Minor Poems / [ed. Edwin Greenlaw et al.]. – Baltimore : Johns Hopkins UP, 1943. – P. 12.*

³ *Дживелегов А.К. Спенсер / А. К. Дживелегов // История английской литературы / [под ред. М. П. Алексеева, И. И. Анисимова, А. К. Дживелегова, А. А. Елистратовой, В. М. Жирмунского, М. М. Морозова]. – М.-Л. : Изд-во АН СССР. Т. 1, вып. 1, 1943. – 484 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lib.guru.ua/CULTURE/LITSTUDY/history_of_english_literature1_1.txt*

1594 році⁴. Отже, шляхом нескладних математичних дій можна вирахувати, що Спенсер народився наприкінці 1552 року або ж на початку 1553 року.

Достеменних відомостей про дитинство поета не збереглося, втім існують документи, які свідчать про те, що він навчався в привілейованій школі Мерчант-Тейлорз-Скул (Merchant Tailors' School) (1561–1569) та Кембриджському університеті (1569–1576).

Там під час навчання в коледжі Пембрук-Хол він познайомився з його керівником Джоном Янгом, що згодом стане єпископом Рочестерським. Ще одним членом ради коледжу, який вплинув на долю Спенсера, був Габріель Гарві⁵. Саме він познайомив майбутнього «поета поетів» з деякими поважними людьми та потенційними покровителями, серед яких виявився і Роберт Дадлі, граф Лестер.

Оскільки професії літератора в її сучасному розумінні на той час в Англії ще не існувало, обдаровані юнаки змушені були поєднувати заняття літературою з якоюсь фаховою діяльністю. Поет-лауреат Скептон, приміром, був учителем і священником, Шекспір – актором, Марло – політичним агентом, Лодж – лікарем, а Спенсер служив секретарем.

У 1573 році він здобув ступінь бакалавра, в 1576 році – магістра Кембриджського університету, однак чим займався після цього – невідомо. На підставі Спенсерової книги «Погляд на сучасне становище Ірландії» («A View of the Present State of Ireland») О. Анікст – автор біографічної статті в «Історії англійської літератури» – висловлює припущення, що поет-початківець потрапив у цю країну в 1577 році, коли Джон Янг (у минулому глава

⁴ *Thorndike A. The Influence of Beaumont and Fletcher on Shakespeare / A. Thorndike. – Worcester, Mass., 1901. – P. 636.*

⁵ Стосунки Спенсера і Гарві, до речі, були висміяні співкурсниками Едмунда у п'єсі під назвою «Pedantius».

I. Історико-літературний процес

Пембрук-Холу) став єпископом Рочестерським і взяв його до себе секретарем⁶.

1579 року Спенсер написав поему «Пастуший календар» («The Shepherdes Calender»), що була опублікована анонімно. У ті часи, як зазначав елизаветинський літератор і критик Джордж Паттенгем, в аристократичних колах вважалося не дуже пристойним видавати поетичні твори під власним ім'ям. Їхня поява у друкованому вигляді могла нашкодити репутації авторів при дворі, тож нерідко вони дотримувалися анонімності або використовували псевдоніми. Саме так вчинив і Спенсер: сховавшись за псевдонімом «Безневинний» (лат. «Immerito»), він заявив, що «Пастуший календар» було написано його таємним другом з ініціалами «Е. К.»⁷. Оскільки поема містила критику церковної політики уряду Єлизавети, то цілком можливо, що анонімність видання була також своєрідним запобіжним заходом.

Деякі літературознавці, наприклад Д. Урнов, вважають «Пастуший календар» найважливішою віхою в розвитку англійської поезії з часів «Кентерберійських оповідань». Втім, зауважує дослідник, якщо в Чосера вже формується побутовий реалізм у зображенні обстановки й персонажів, «у нього купець – це купець, чернець – чернець, кухар – кухар, вигляд кожного змальований з усією безпосередністю, то «пастухи» і «пастушки» Спенсера – фігури умовні»⁸. При цьому ступінь пасторальної умовності в поемі відчувається ще виразніше на тлі реального стану сільської Англії, в якій відбувалися в ті часи насильницькі обгородження.

⁶ Аникст А. История английской литературы / А. Аникст. – М. : Учпедгиз, 1956. – С. 17.

⁷ Урнов Д.М. Пoesия: Английская литература XIV–XVI вв. / Д. М. Урнов // История всемирной литературы: В 8 томах / АН СССР; Ин-т мировой лит. им. А.М. Горького. – М. : Наука, 1983–1994. – Т. 3 – С. 298. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://feb-web.ru/feb/iv1/v13/v13-2972.htm>

⁸ Там само.

"Навіть у Гауера й Ленгленда – при всій алегоричності та інакомовності їхніх видінь, – зазначає Д. Урнов, – можна почути відзвуки селянських бунтів і міських повстань»⁹.

Важко не погодитися з твердженням цього науковця, що характер інакомовності у Спенсера відрізняється від того, що ми бачимо у його попередників. «У Спенсера інакомовність – світогляд, неоплатонічний погляд, засвоєний ще на університетській лаві»¹⁰. «Пастухи» і «селяни» в «Пастушому календарі» не схожі на реальних англійських селян того часу, це взагалі інші люди, що зображені у вигляді «пастухів». Це сам Спенсер, його друзі, а «королевою пастухів» виявляється королева Єлизавета.

Можна сказати, що «Пастуший календар» став не тільки першим успіхом «нового поета», а й новим твором для англійської літератури того часу. Відчувалася рука майстра, який написав талановитий твір, «досконалий за формою, чудовий за стилем і ритмом, якого не було з часів Чосера»¹¹.

Після двох років служби у лорда Грея, Е. Спенсер розпочав самостійну кар'єру на півдні Ірландії. Найбільш прибутковою і неспокійною виявилася посада заступника секретаря Ради по справах провінції Манстер. Цю посаду Спенсер отримав у спадок від Людовика Бріскета, який супроводжував у мандрах та дипломатичних поїздках самого Філіпа Сідні. У 1587 р. англійські лендлорди почали колонізацію Манстера й стали прибирати до рук великі угіддя, конфісковані у ірландських заколотників. Оскільки Спенсер на той момент перебував у Манстері,

⁹ Там само.

¹⁰ Encyclopedia Britannica / [11th Ed.]. – Cambridge : Cambridge UP, 1910. – Vol. XXV. – P. 642.

¹¹ Ovid. Metamorphoses / Ovid / [trans. A. D. Melville]. – Oxford : Oxford UP, 1986. – P. 34.

I. Історико-літературний процес

Йому поталанило одержати маєток і землю біля Корка, площею 1200 гектарів. Він увійшов до кола великих землевласників та поступово позбавився своїх посадових обов'язків. Протягом усього цього часу він працював над поемою «Королева фей» («The Faerie Queene»).

Влітку 1589 року, на думку дослідників, була в цілому завершена та частина поеми, що нині складає її перші три книги. Волтер Релі, який на той час мешкав у Манстері і був мером міста Йогал, ознайомився з рукописом поеми, коли гостював в ірландському маєтку Спенсера, і запропонував показати її королеві. Восени цього року поет разом із Релі повернувся до Лондона. Це сталося через дев'ять років після того, як він покинув столицю. Однак за роки екзилу Спенсер уже встиг при звичаїтися до життя в Ірландії, яка стала йому майже рідною.

У Лондоні, за сприяння Волтера Релі, до якого надзвичайно прихильно ставилася королева, поет отримав можливість особисто представити Єлизаветі I присвячену їй «Королеву фей». Він розраховував, що успіх літературного твору забезпечить надійне становище при дворі, але його сподівання не виправдалися. Ощадлива монархиня призначила йому лише невеличку пенсію в 50 фунтів. Спенсер залишався у Лондоні ще протягом 18 місяців і за цей час відправив видавцям перші три (I, II, III) книги «Королеви фей» (1590) та два менших за обсягом твори – елегію «Дафнаїда» («Daphnaida», 1591) і поетичний збірник «Скарги» («Complaints», 1591). Коли він згодом повернувся до Ірландії, то вже мав репутацію великого поета. Щоб відзначити своє тріумфальне повернення та висловити вдячність своєму благодійнику Волтеру Релі, він почав писати поему під назвою «Повернення Коліна Клаута» («Colin Clout's Come Home Again»).

Ім'я головного героя твору Спенсер запозичив у Джона Скелтона із його іронічної «Книги про Коліна Клаута», у центрі якої – реалістичний образ веселого й активного англійського простолюдина, котрий подеколи прикидається «простаком». Цей образ, до речі, ми зустрічаємо і в «Пастушому календарі». У «Поверненні Коліна Клаута» головний герой постає вишуканим критиком придворних літературних смаків та звичаїв королівського двору. На думку дослідника П. Маклейна, «Колін Клаут символізує як англійський народ, закоханий і таємно заручений зі своєю королевою, так і самого Спенсера, автора поеми»¹².

Поему «Повернення Коліна Клаута», що була написана у 1591 р., а опублікована чотирма роками пізніше, автор присвятив Серу Волтеру Релі. Повернувшись до свого ірландського маєтку, поет сподівався знайти там розраду після тих прикрих розчарувань, яких зазнав при дворі Єлизавети. Як і в «Пастушому календарі» він представив у поемі себе під ім'ям Коліна Клаута – пастуха, який повернувся з подорожі. Зображення завуальованого або очевидного контрасту між селом і містом, між життям простих пастухів і придворних було одним із улюблених топосів пасторального жанру. Пастух може подорожувати у велике місто, потім повернутися додому і там розповідати про побачене, як у випадку з Коліном.

«Повернення Коліна Клаута» було лише маскарадним епізодом, злободенним відгуком. Ряд персонажів та й сам головний герой, що є носієм сатири, втілюють у собі риси пастуха як морального критерію

¹² *McLane P.* Spenser's Shepherdes Calender: A Study in Elizabethan Allegory / P. McLane. – Notre Dame, 1961. – P. 300.

I. Історико-літературний процес

пороків і чеснот сильних світу цього¹³. Колін Клаут у Спенсера – це викривач соціальних вад, це втілення звичайної людської природи, часом уразливої до різних спокус, це поет і закоханий, носій високих моральних прагнень Ренесансу¹⁴.

Англійську назву цього твору треба перекладати як «Колін Клаут знову повертається додому». З перекладу назви стає зрозумілим, де знаходиться його «дім». В екзилі або у вигнанні людина може перебувати як примусово, так і добровільно. Спенсер місцем свого екзилу вибрав саме Ірландію, де згодом і знайшов кохання свого життя Елізабет Бойл, яку в поемі «Повернення Коліна Клаута» він зображає під іменем Розалінда.

Придворна публіка дім Спенсера ідентифікувала з Англією, яку поет залишив понад десять років тому задля ірландської кар'єри, і поверненням «поета поетів» додому вважалось повернення до цивілізації, центром якої є монарший двір. Але на нашу думку, для Коліна Клаута дім – це Ірландія. Вибір Коліна між двома рідними країнами створює ґрунтовну опозицію – Англія та Ірландія, королівський двір та сільська місцевість.

У цьому творі Спенсер змушує читача брати до уваги протилежні думки, не дозволяючи йому виносити скороспілі й остаточні рішення: Королева Цинтія (Єлизавета I) та Розалінда (кохана Спенсера), обидві – водночас жорстокі й лагідні, двір англійської королеви – ідеальний і продажний, англійські поети – вишукані й брутальні, Ірландія – чарівна і жалюгідна¹⁵. Раптові зміни оцінок привчають читача не давати однозначних

¹³ Чеснокова Т.Г. Шекспир и пасторальная традиция английского Возрождения. Пасторальные мотивы в комедиях У. Шекспира / Т. Г. Чеснокова. – М. : МАКС Пресс, 2000. – С. 27.

¹⁴ Там само. – С. 34.

¹⁵ Watson G. The Literary Critics: A Study of English Descriptive Criticism / G. Watson. – Penguin, 1962. – P. 84.

відповідей, ставити під сумнів обидві точки зору та змушують розмірковувати.

Біля витоків сюжету поеми стоїть реальний біографічний факт – запрошення Едмунда Спенсера Волтером Релі до Лондону. «Повернення Коліна Клаута» розповідає про те, що поет бачив, як він мандрував і кого зустрів при дворі Цинтії. Автор згадує, що саме завдяки впливу «Пастуха моря» (таке ім'я він дав своєму покровителеві Волтеру Релі) йому було дозволено «зіграти на своїй сопілці» в присутності її Величності:

*The Shepherd of the Ocean (quoth he)
Unto thay Goddes grace me first enchanced,
And to mine oaten pipe enclin'd her eare,
That she thenceforth therein gan take delight,
And it desir'd at timely houres to heare,
All were my notes but rude and roughly dight¹⁶.*

«Повернення Коліна Клаута» це – розширена форма пасторальної еклоги, яка за обсягом більша, ніж будь-які три еклоги «Пастушого календаря». Головні герої поеми – сільські пастухи, які мало діють і багато розмовляють. Поема сповнена протилежних точок зору та ліричних відступів, що характерні для цього жанру. Головні теми – кохання, дружба, поезія, життєвий вибір – також властиві жанру пасторалі.

У цій поемі, як і в «Пастушому календарі» відчувається національне забарвлення еклоги. Зберігаючи традиційну для античної еклоги діалогічну структуру (бесіда між двома пастухами), Спенсер змальовує так звану «ірландську Аркадію», надає топографічні назви ірландських краєвидів.

Текст рясніє алюзіями на події національної історії, згадками про колег по письменницькому цеху. Так,

¹⁶ *Spenser E. The Faerie Queene / [A Poem] / E. Spenser. – Wordsworth Editions Ltd, 1987. – P. 539.*

I. Історико-літературний процес

приміром, автор вустами Коліна Клаута складає шану Філіпу Сідні:

*A gentler shepheard may no where be found:
"Whose Muse, full of high thoughts invention,
Doth like himselfe heroically sound.
All these, and many others mo remaine,
Now, after Astrofell is dead and gone:
But, while as Astrofell did live and raine,
Amongst all these was none his paragone¹⁷].*

Колін Клаут роз'яснює читачеві, що життя двору, яке сповнене інтриг та егоїстичної боротьби за владу, не пасує простому сільському юнакові й тому він вирішує повернутися до сільського життя, у так званий душевний екзил. Він мріє про повернення додому, до Ірландії, яка стала близькою.

Слід зазначити, що таке пояснення поета також властиве пасторальній традиції, одним із улюблених топосів якої є повернення пастуха до звичного способу життя. Водночас загострена приватність Спенсерових інтонацій дає підстави вважати, що поет описує свої власні почуття, емоції й переживання, які йому довелося відчувати при поверненні. Думки і творчість поета скеровують ці почуття саме до Ірландії, яка вже стала йому рідною домівкою.

Після смерті, протягом 1610–1640 років, Спенсер був майже забутий навіть на батьківщині. Він ніби знаходився в екзилі пам'яті. І цьому факту є пояснення, яке підкреслює амбівалентність рецепції творчості великого поета. Читач більше не цікавився творами Спенсера, чиї естетичні смаки не вписувалися ані в барокко з його екзальтованими героями, що перестали вірити в сенс життя, ані в класицизм, що декларував орієнтацію на розум і філософію, а стихію почуттів не вважав пріоритетом зображення у поезії. У цей період

¹⁷ Ibid. – P. 543.

критика про нього вже не згадувала, але багато поетів, як і раніше, вбачали в ньому вчителя та приклад для наслідування, захоплювалися його особистістю, запозичували певні художні прийоми.

Показовою в цьому сенсі є згадка про Спенсера на сторінках історіографічної праці Вільяма Кемдена «Смерть Спенсера» (1635). Історик називає його одним із найвизначніших поетів Англії і ставить поруч із Джефрі Чосером¹⁸. Найпотужнішим відлунням слави Спенсера в літературі першої половини XVII ст. можна вважати ліричний панегірик Вільяма Брауні (1588–1643) під назвою «Хвала Спенсерові». Автор перераховує заслуги «поета поетів» (оспівування героїчних лицарів казкової країни та Коліна Клаута за допомогою мелодійних рим), називає його самого найпрекраснішим поетом, а його вірші елегантними:

*... he sings the praise
Of him that is the first and last of days.
Divinest Spenser, heaven-bred, happy Muse!
Thy worth, or all that poets had before,
I could not praise till thou deserv'st no more!*¹⁹.

Безперечно, на творчості Спенсера значною мірою позначилась його особистість, що відзначалася широким колом життєвих зацікавлень, чималими амбіціями, які, однак, не суперечили досить твердим уявленням про шляхетність. Тож не дивно, що проблемно-тематичний діапазон художньої спадщини Е. Спенсера виявився доволі широким, а жанрова палітра різноманітною: любовні сонети, гімни, пасторальні елегії й поеми, галантно-лицарська поема, елегійні плачі і, навіть, трактат.

¹⁸ *Camden W. The Death of Spenser / W. Camden // Edmund Spenser's Poetry. Authoritative Texts. Criticism / [ed. by H. MacLean, A. L. Prescott]. – New York. London : Norton & Company, 1993. – P. 661.*

¹⁹ Цит. за: *Camden W. The Death of Spenser ... – P. 661.*

I. Історико-літературний процес

Едмунд Спенсер справедливо вважається одним із найвизначніших англійських поетів доби Відродження, якому національна літературна традиція завдячує появою оригінального версифікаційного феномену (спенсерової строфи), помітним оновленням жанрового діапазону та ідейно-концептуального простору поезії, а також унікальним поєднанням античних, середньовічних і ренесансних тенденцій. Ще за часів життя автора славнозвісної «Королеви фей» називали «князем поетів», а у 1591 році він був удостоєний високого звання Поета-лауреата.